

УДК 343.237:343.974

Кузьмін Сергій Аркадійович — старший науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

До питання про особливості застосування інституту співучасті у злочині при кваліфікації злочинних діянь членів організованих груп корисливо-насильницької спрямованості

У статті досліджуються, зокрема і в історичному аспекті розвитку науки кримінального права, дискусійні питання застосування положень інституту співучасті у злочині щодо кваліфікації діянь осіб, які входять до складу організованих груп корисливо-насильницької спрямованості.

Ключові слова: форма співучасті, організована група, член організованої групи, кваліфікаційні ознаки, організована злочинна діяльність.

Протягом останніх років однією із найбільш суспільно небезпечних внутрішніх загроз для нашої держави залишається явище організованої злочинності, що станом на сьогодні створює як реальні, так і потенційні загрози значному колу прав та інтересів громадян, держави і суспільства в цілому. В загальній системі організованої злочинності найбільшу небезпеку для забезпечення охорони життя людини, її здоров'я, честі, гідності та недоторканості, проголошених ч. 1 ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю, становить діяльність організованих груп корисливо-насильницької спрямованості [1, с. 225]. Отже, дослідження проблем, пов'язаних із кримінально-правовою кваліфікацією діяльності таких груп станом на сьогодні видається безумовно актуальним.

Доктринальні питання за даною проблематикою безпосередньо досліджувались у наукових працях як класиків радянського кримінального права (О. М. Трайніна, П. І. Грицаєва, Г. А. Крігера, А. А. Піонтковського,

М. Д. Шаргородського, Ф. Г. Бурчака та ін.), так і провідних українських науковців (О. Ф. Бантишева, С. А. Тарарухіна, Б. В. Романюка та ін.). Проте, сьогодні відсутні єдині концептуальні наукові положення, які б давали можливість виділення кваліфікаційних особливостей злочинних діянь членів організованих груп корисливо-насильницької спрямованості, що певним чином негативно впливає як на практичні аспекти боротьби із таким видом організованої злочинності, так і на можливість розробки та реалізації у системі законодавства норм, що могли збільшити ефективність боротьби із злочинністю, що має організовані форми.

Метою даної роботи є дослідження та систематизація доктринальних положень застосування інституту співучасті у злочині при кваліфікації злочинних діянь осіб, які входять до складу організованих груп корисливо-насильницької спрямованості.

В якості суттєвого прогресивного кроку українських законодавців у сфері законодавчого забезпечення ефективної боротьби зі злочинністю, що має організовані форми, слід відмітити, що, відповідно до розвитку реальних тенденцій у суспільстві, в діючому кримінальному законі приділено досить багато уваги кваліфікуючим ознакам різних форм співучасті у злочині. Зокрема, у Розділі VI Загальної частини Кримінального кодексу України (Співучасть у злочині), на відміну від ст. 19 Кримінального кодексу України (далі КК) 1960 року (Співучасть), прямо зазначено кваліфікуючі розбіжності між ознаками злочинів, вчинених групою осіб та організованою групою і злочинною організацією. При цьому, що є досить важливим та позитивним, — збережено спадкоємність до інституту співучасті напрацьованого в науці як радянського так і українського (90-ті роки минулого століття) кримінального права. Важливо, що саме в межах цих наук вже вивчалися, розроблялися і досліджувалися, а також теоретично обґрунтувалися введені до діючого кримінального законодавства положення. Як наслідок, певні доктринальні положення щодо теоретичних засад застосування інституту співучасті, яка має організовані форми, розроблені ще у 40—60-х роках минулого століття, після певного доопрацювання, у відповідності до вимог сьогодення, безпосередньо можуть бути застосовані й для вирішення проблемних питань кваліфікації діянь учасників організованих груп та злочинних організацій, а також з метою покращання сучасного кримінального закону.

Як вже згадувалося вище, в теорії як радянського, так і українського кримінального права багато уваги приділялося дослідженню питань співучасті, що має організовані форми, однак повної єдності поглядів у кримінально-правовій літературі з цього питання не було і немає.

Зокрема, автор першої радянської монографії про співучасть О. М. Трайнін відрізняв три форми співучасті: без попередньої змови

(проста співучасть), з попередньою змовою та співучасть особливого роду (злочинна організація та злочинне співтовариство) [2, с. 79]. З виданням Указів Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року “Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества” та “Об усилении охраны личной собственности граждан” О. М. Трайнін додав до даної ним класифікації четверту форму — організована група [3 с. 25—26].

Як бачимо, в основу наведеної класифікації було покладено “характер і ступінь суб’єктивної пов’язаності співучасті”, а призначення останньої автор вбачав у встановленні різного ступеня суспільної небезпеки кожної із зазначених форм співучасті.

У певному розумінні, аналогічні погляди висловлювались П. І. Гришаєвим та Г. А. Крігером. На їхню думку, “класифікація співучасті на форми має на меті показати ступень зорганізованості злочинців та зважувати безпеку окремих випадків спільної злочинної діяльності в цілому”. Матеріальним же критерієм (основою) такої класифікації вони вважали “ступінь зорганізованості співучасників” та обумовлений цим “ступінь зорганізованості групи”. Таким чином, вони фактично теж виділяють чотири форми співучасті: співучасть без попередньої змови, співучасть з попередньою змовою, організовану групу та співучасть особливого роду — злочинну організацію. Крім того, зазначені науковці підрозділяли співучасть на види, беручи за основу цього поділу “характер злочинної діяльності співучасників”. За цим критерієм усі випадки співучасті П. І. Гришаєв та Г. А. Крігер поділяють на два види: проста співучасть (співвиконання) та складна співучасть (співучасть з розподілом ролей) [4, с. 51—53].

Наведена класифікація форм співучасті навряд чи може бути визнана прийнятною не тільки станом на сьогодні. І взагалі не тому, що у співучасті, як єдиному родовому понятті, не можуть бути виділені групи випадків спільної участі декількох осіб у вчиненні злочину без попередньої змови та з попередньою змовою, у формі організованої групи або у формі злочинної організації. Всі ці поділи, безумовно, мають право на існування, але вони не можуть бути частинами єдиної класифікації. Саме ця, єдина для всіх виділених груп основа і відсутня. Якщо для першої та другої форми співучасті, що входять до такої класифікації загальною основою є момент змови (без попередньої змови та з попередньою змовою), третя та четверта виділені за зовсім іншими ознаками, а саме за ступенем зорганізованості співучасників та стійкістю суб’єктивного зв’язку між ними. Не витримано у наведеній класифікації й інше правило, згідно якого елементи поділу повинні взаємно виключати один одного. Свого часу Ф. Г. Бурчак, аналізуючи роботи П. І. Трайніна і Г. А. Крігера, зазначав, що співучасть у формі організованої групи та зло-

чинного співтовариства поставлені в один ряд, як поняття одного класу із співучастю за попередньою змовою, різновидами якого вони є [5, с. 62]. А отже, зазначена класифікація є неприйнятною.

У свою чергу, таку логічну неточність усунув поділ співучасті, запропонований А. А. Піонтовським. За його класифікацією, співучасть, як родове поняття, підрозділяється на співучасть без попередньої змови і співучасть з попередньою змовою, яка, у свою чергу, може бути простою співучастю, організованою групою та злочинною організацією або бандою [6, с. 563]. Як видно з цього, банда, поняття якої на той час вже було закріплено у кримінальному законі, розглядалась А. А. Піонтовським як один із видів організованої групи або злочинної організації, поняття яких на той момент законодавчо закріплені не були. Таким чином, проста співучасть, організована група та злочинна організація виступають як елементи однієї з форм двох співучасті, а саме співучасті за попередньою змовою.

Проте, вже на той час висловлювалась думка, що діяльність члена організованої групи у чому б вона не полягала, є органічною, невід'ємною частиною діяльності всього угруповання. Саме у цьому і полягає відмінна властивість, що дозволяє розглядати організовану групу в якості самостійної форми співучасті [7, с. 608]. Отже, сьогодні така класифікація є не тільки прийнятною, але і такою, що повністю відповідає нормам, закріпленим у діючому Кримінальному кодексі України (зокрема, нормам статей 27 та 28 КК України).

Таким чином, розроблені раніше в науці радянського та українського кримінального права у відповідності до такої класифікації теоретичні засади мають право бути застосованими на практиці при кваліфікації злочинних дій учасників організованих груп взагалі та організованих груп корисливо-насиленої спрямованості зокрема.

За своїм змістом з одного боку, організована група — зброя вчинення злочинів, і кожний її член не тільки її складова частина, але й разом з тим та сила, яка озброєна цією зброєю: для досягнення злочинної мети організована група використовує своїх учасників, а учасники — групу. Дії кожного члена організованої групи знаходяться у причинному (причинно-наслідковому) зв'язку з тією шкодою, яка настає у результаті вчинення групою злочинів. При цьому, початковим пунктом розвитку процесу нанесення шкоди слід вважати факт вступу члена організованої групи до її складу [7, с. 609].

З іншого боку, організовану групу слід розглядати як певну спільноту (єдність) осіб, пов'язаних спільною злочинною метою. Як наслідок, умисел будь-кого з членів організованої групи може бути лише прямим, зміст умислу визначається характером спеціальної мети, для досягнення якої і була створена організована група, та рольовою участю, що

виконується конкретним учасником групи для досягнення цієї мети. Вступаючи до організованої групи її учасник повинен усвідомлювати мету, поставлену перед угрупованням та характер методів її досягнення. Таким чином, для організованої групи корисливо-насильницької спрямованості спеціальною метою є спільне вчинення протиправної діяльності з незаконного заволодіння чужим майном (отримання матеріальних благ) протягом тривалого чи невизначеного періоду часу, а характер методів злочинної діяльності полягає, при цьому, переважно, саме у вчиненні нападів на підприємства, установи, організації, окремих громадян (у т. ч. і тих, які самі займаються протиправною діяльністю), інші злочинні угруповання, а також застосування інших насильницьких методів щодо потерпілих. Саме ці дві суб'єктивні ознаки слід розглядати в якості базових елементів класифікації групи та відповідної кваліфікації злочинної діяльності її учасників.

Член організованої групи повинен нести відповідальність за кожний злочин, вчинений даною організованою групою, якщо він входив до її злочинної мети. Неучасть у тому чи іншому конкретному злочині не звільняє члена організованої групи від відповідальності, так як членство саме по собі детермінує будь-який злочин з боку групи. Загальний же характер умислу, що полягає у згоді на здійснення індивідуально-невизначених злочинних актів, є суб'єктивною передумовою вмінення [7, с. 609].

У складі організованої групи всі учасники діють як єдиний механізм, як єдине ціле. Саме тому при кваліфікації їх злочинних дій роль кожного з них не потребує деталізації. Але у матеріалах кримінальної справи, у вироку суду повинно бути детально визначено, що саме кожний із учасників організованої групи вчинив [8, с. 37]. Проте, в даному випадку, для визначення межі, що визначає ступінь відповідальності учасників, у т. ч. при ексцесі виконавця, повинен мати первинне значення загальний намір вчинення групою конкретного злочину. Так, за дії виконавців, які не охоплювались наміром організатора (наприклад вбивство) останній відповідальності не несе.

В той же час, при вчиненні злочину організованою групою, у межах спрямованості умислу, несуть відповідальність співучасники злочину, в тому числі й співвиконавці, якщо має місце ексцес одного з них (вихід за межі попереднього зговору та вчинення більш тяжкого злочину) [9, с. 113].

Останні положення, у зв'язку із специфікою здійснення злочинної діяльності, мають суттєве значення, для вірної кваліфікації дій членів злочинної групи корисливо-насильницької спрямованості. При цьому важливо визначити межі умислу, наприклад встановити, чи при плануванні здійснення нападу передбачалось вчинення вбивства (при-

наймні, як можливий варіант у випадку непередбаченого основним планом розвитку подій — активна протидія потерпілого, непередбачено недостатня дія на організм потерпілого використаних членами групи сильнодіючих психотропних або токсичних речовин, що могло призвести до викриття угруповання чи окремих його членів тощо), або лише застосування дій насильницького характеру без наміру позбавлення життя потерпілого.

Отже, крім загальних кваліфікуючих ознак, у випадках вирішення питань щодо кваліфікації злочинних дій учасників групи корисливо-насильницької спрямованості, необхідно встановлювати:

— обставини, що впливають із особистих психологічних якостей учасників групи;

— озброєність, конкретних членів групи та поінформованість про цей факт інших її учасників;

— наявність у членів спеціальних навичок, знань, та поінформованість про це інших учасників групи;

— факти вчинення групою раніше подібних злочинів та інформованість про обставини вчинення групою попередніх злочинів нових членів групи.

Автор стверджує, що саме суб'єктивні ознаки, зазначені вище як базові при класифікації організованої групи корисливо-насильницької спрямованості, є необхідною умовою вірної кваліфікації злочинної діяльності учасників такої групи. При цьому, визначені обставини, що підлягають обов'язковому встановленню, як структурні елементи, дають можливість встановити межі умислу організованої групи корисливо-насильницької спрямованості при плануванні як конкретного злочину зокрема, так і всього комплексу злочинної діяльності угруповання взагалі.

Список використаних джерел

1. Кузьмін С. А. До питання про наукове визначення об'єктивних ознак організованої групи корисливо насильницької спрямованості / С. А. Кузьмін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-прак. журнал. — К. : МНДЦ, 2009. — № 21. — С. 225—230.

2. Трайнин А. Н. Учение о соучастии / А. Н. Трайнин. — М., 1941. — 176 с.

3. Трайнин А. Н. Некоторые вопросы учения о соучастии / А. Н. Трайнин // Соц. законность. — 1957. — № 1. — С. 43—49.

4. Гришаев П. И. Соучастие по советскому уголовному праву / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. — М., 1959. — 198 с.

5. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву / Ф. Г. Бурчак. — К. : Наукова думка, 1969. — 216 с.

6. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права, часть Общая. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский. — М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1961. — 665 с.

7. Курс советского уголовного права : Часть общая. / под. ред. проф. М. Д. Шаргородского, Н. А. Беляева. — Т. 1. — Л. : Изд. ЛГУ им. А. А. Жданова, 1968. — 835 с.

8. Кримінальне право України. Загальна частина : [посіб. для підготовки до іспитів] / Г. В. Андрусін, О. Ф. Бантишев, Б. В. Романюк. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2002. — 124 с.

9. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике / С. А. Тарарухин. — К. : "Юринком", 1995. — 208 с.

В статье исследуются, в частности и в историческом аспекте развития науки уголовного права, дискуссионные вопросы применения положений института соучастия в преступлении относительно квалификации деяний лиц, которые входят в состав организованных групп корыстно-насильственной направленности.

The article deals with the investigation, in particular and in the historical aspect of development of science of criminal law, the debatable questions of use of positions of institute of accompliceship in relation to the qualification of acts of the persons which form the organized groups of mercenary-violent orientation.

Стаття надійшла до редакції журналу 17 лютого 2010 року.